

## DAVRANIŞLAR ve DUYGULAR

*Dr. Ali Uzunöz*

Hacettepe Üniversitesi

Psikoloji Bölümü

Psikolojide incelenmesi ve açıklanması en zor konulardan biri duygular konusudur. Duygular bir gözlemci tarafından doğrudan doğruya gözlenemeyen olaylardır. Bu nedenle, duyguların nesnel yöntemlerle incelenmesi oldukça güçtür. Ancak, tüm bu güçlüklerle karşın, duyguların psikolojide incelenmesi gerekir; çünkü korku, kaygı, heyecan, üzüntü, nefret, sevgi v.b. sözcüklerle ifade etmeye çalıştığımız duygularımızın yaşamımızdaki önemini yadsımayan olanağı yoktur. Davranışlarımız ve duygularımız arasında ne tür bir ilişki vardır? Bu ilişkinin dakik bir şekilde anlaşılması davranışlarımızın anlaşılması ve açıklanmasına önemli katkılarda bulunabilir.

Duyguların incelenmesine ilişkin güçlükleri ortadan kaldırabilmek için, psikolojide çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında çağdaş psikolojiye damgasını vuran davranışçı yaklaşımın özel bir yeri vardır. Davranışçı yaklaşımın içinde duygular konusunda birbirlerinden kategorik olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden bazıları psikolojide duyguların yeri olmadığını, bazıları da insan davranışlarının anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi için duyguların incelenmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Bu makalenin amacı, davranışçı yaklaşımın içinde duyguları anlamaya ve açıklamaya çalışan görüşlerin temel fikirlerini özetlemek ve bir değerlendirmeden geçirmektir.

Bu özet ve değerlendirmeye geçmeden önce önemle belirtilmesi gereken bir nokta vardır. Davranışçı yaklaşım tek bir daldan ibaret değildir. Krasner (1971) davranışçı yaklaşım içinde onbeş ayrı dal bulunduğunu ve bu dallar arasındaki küçük farklılıkların insan davranışlarının anlaşılması ve açıklanması açısından önemli doğurguları bulunduğunu belirtir. Davranışçı yaklaşım içinde duyguları ele alışları bakımından üç ayrı yaklaşım önerilmiştir. Bunlar metodolojik (methodological), bilişsel (cognitive) ve radikal (radical) davranışçı yaklaşımlardır.

### *Metodolojik Davranışçılık*

Bu yaklaşımın temel fikri şu cümle ile özetlenebilir: «Bilim evrendeki gözlenebilen, ölçülebilen ve tekrarlanabilen olayları inceler.» Duygular bireyin içinde yer alan ve yalnızca o bireyin gözleyebileceği olaylardır. Bir duygudan söz edildiği zaman, bu duygu her birey için biraz farklı bir anlam ifade edebilir. İki bağımsız gözlemcinin bir duyguyu gözleyerek üzerinde anlaşmaya varmaları çok zordur. Bilimsel olarak incelenemeyecek bir konunun ise psikolojide yeri yoktur. Bu durumda duyguların da psikolojide yeri yoktur. Psikoloji bilimsel olarak inceleyebileceği olaylarla uğraşmalı, duyguları felsefecilere, estetikçilere ve sanatçılara bırakmalıdır.

*Eleştiri.* Skinner'in de (1974) belirttiği gibi, metodolojik davranışçı yaklaşım kendi amaçları doğrultusunda psi-

kolojiye oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Bu yaklaşım psikolojide nesnellüğün önemine dikkatimizi çekmiş ve davranış açıklamalarının test edilebilir olaylara dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Hayvan davranışlarının nesnel yöntemlerle incelenmesini sağlayarak, insan davranışlarının anlaşılmasına yardımcı olabilecek kavramlar önermiştir. Ne var ki, metodolojik davranışçılık, duyguları psikolojinin dışına iterek, davranışlarımızın önemli bir bileşenini oluşturan duyguların anlaşılması ve açıklanması sorununa bir çözüm getirmemiştir. Bu yüzden de metodolojik davranışçılığın görüşleri zaman zaman sert eleştirilere uğramıştır. Bu eleştiriler özellikle davranışçı yaklaşımın kendi içinden, bilişsel ve radikal davranışçılardan gelmiştir.

#### *Bilişsel Davranışçılık*

Bilişsel davranışçı yaklaşım tıpkı metodolojik davranışçı yaklaşım gibi duyguların içsel olaylar (internal events) olduğunu ve doğrudan doğruya gözlenemeyeceğini kabul eder. Ancak, duyguların incelenmesi konusunda metodolojik davranışçılığın izlediği yoldan farklı bir yol izler. Psikolojide, duyguların gözlenebilen davranışlara bakılarak incelenebileceğini ve duygular hakkında bilimsel vardamalarda (scientific inferences) bulunulabileceğini savunur. Bilişsel davranışçılara göre, duygular hakkında yapılan vardamaların bilimsel bir değer taşıyabilmesi için, bu vardamaların gözlenebilen olaylara dayandırılması gerekir. Bunu sağlamanın yolu da vardanan olayın işevuruk tanımını (operational definition) yapmaktır. İşevuruk tanım, doğrudan doğruya gözlenemeyen bir olayın, o olayı ölçmek ve gözlemek için yapılan işlemler yoluyla tanımlanmasıdır. Schwartz'ın da (1978) belirttiği gibi

bilimsel çalışmalarda işevuruk tanımların en azından iki yararı vardır. İşevuruk tanımlar a) doğrudan doğruya gözlenemeyen bir olayın herkes tarafından ortak bir şekilde anlaşılmasını ve b) doğrudan doğruya gözlenemeyen bir olayı açıklamak için önerilen denencelerin (hypotheses) test edilebilir bir şekilde ifade edilmesini sağlar.

Yukarıda söylenenleri vardanmış bir kavram olan kaygı örneği ile açıklayabiliriz. Kaygı doğrudan doğruya gözlenemeyen içsel bir olaydır. Ama bir kişinin kaygılı olduğunu ilgili davranışlarına bakarak anlayabiliriz. Kaygı olayını, örneğin her hangi bir kaygı testinde alınan puan şeklinde tanımlarsak, bizim kaygı olayından ne demek istediğimizi artık herkes aynı şekilde anlamak zorundadır. Bu durumda kaygı olayını açıklamak için önerilen denencelerin de test edilebilir bir şekilde ifade edilmesine zemin hazırlanmış olur.

*Eleştiri.* Görüldüğü gibi bilişsel davranışçılık psikolojide yalnızca derimizin dışındaki «dünyanın» değil, aynı zamanda derimizin altındaki «dünyanın» da nesnel yöntemlerle incelenebileceğini önermiştir. Bilişsel davranışçılığın psikolojiye yaptığı bu katkıyı daha dakik bir şekilde şöyle açıklayabiliriz. Craighead ve arkadaşlarının da (1976) belirttiği gibi bilişsel davranışçılık, metodolojik davranışçılığın psikolojiye getirdiği davranış tanımını değiştirmiştir. Metodolojik davranışçılıkta, davranış sözcüğünden, organizmanın yaptığı birtakım kas hareketleri ve tepkileri anlaşılmıştır. Bilişsel davranışçılıkta ise, davranış sözcüğünden, «Her hangi bir yolla ölçülebilen ve gözlenebilen, bir organizmada yer alan veya bir organizma tarafından yapılan her türlü olgu» anlaşılmıştır. Davranış tanı-

mının bu şekilde değiştirilmesi psikolojinin konusunu genişletmiş ve duygu, algı, heyecan, düşünme ve problem çözme gibi önemli psikolojik süreçlerin incelenmesine yol açmıştır.

Bilişsel davranışçılık içsel olayları işevuruk tanımlar yoluyla incelemeye çalışırken bilimde nesnellik sorununu çözmeye çalışmış; fakat içsel olaylarla ilgili tüm sorunları ortadan kaldıramamıştır. İçsel bir olayın işevuruk tanımı yapıldığı zaman, bu tanım tanımladığı olayı tüm özellikleri ile yansıtmayabilir. Örneğin, psikolojide sık sık kullanılan zeka kavramını ele alabiliriz. Zeka, zeka testinde alınan bir puan şeklinde tanımlandığı zaman, aslında zeka olayı zeka testinde alınan puandan daha farklı bir şey olabilir. Sık sık tanık olduğumuz gibi zeka testinde çok yüksek puan alan bir kişi, bazan bu puanı geçersiz kılacak bir şekilde davranabilir. Bu durumda yaptığımız işevuruk tanım bir güçlükle karşılaşmıştır. İşevuruk tanımların bu tür yetersizliklerini ortadan kaldırabilmek için bu tanımların çok kapsamlı bir şekilde yapılması gerekir. O zaman da bir başka sorun ortaya çıkar; işevuruk tanım dakikliğini yitirmeye başlar.

Bilişsel davranışçılığın bir başka yetersizliğini radikal davranışçı yaklaşımın sözcülüğünü yapan Skinner (1957, 1974, 1980) şöyle açıklamıştır. Bilişsel davranışçılık, davranışları vardanmış (inferred) kavramlarla açıklamaya çalışmaktadır. Davranışlar açıklanırken vardanmış bir kavrama nedensellik (causality) özelliği yüklendiği zaman, bu kavramlar davranışları kontrol eden gerçek nedenlermiş gibi görünmeye başlar. Daha da önemlisi, söz konusu vardanmış kavramlar bize davranışları açıklayan en son cevapların bulunduğu izlenimini verebilir. Bu

nun doğal bir sonucu olarak da davranışlar hakkında anlamlı sorular sormamaya başlarız; bilimsel merakımız körelmeye yüztutar.

Skinner'in bilişsel davranışçılığa yönelttiği bu eleştiri oldukça incelikli bir eleştiridir. Bu nedenle bu eleştiriye daha da açıklığa kavuşturabilmek için, bir kişinin tırnaklarını yediğini ve bu davranışın açıklanması gerektiğini düşünelim. Tırnak yeme davranışına bakarak bu kişinin kaygılı olduğunu vardayabiliriz. Daha sonra, davranışlara bakarak vardığımız bu kaygı kavramını, tırnak yeme davranışının bir nedeniymiş gibi kullanmaya başlarsak önemli bir yanılgıya düşeriz. Tırnak yeme davranışını açıkladığımızı sanır; fakat hiç bir şey açıklamamış oluruz. Günlük yaşamda bu tür davranış açıklamalarına sık sık rastlarız.

*Soru.* O neden tırnaklarını yiyor?

*Cevap.* Aşırı kaygılı olduğundan.

*Soru.* Kaygılı olduğunu nereden anladın?

*Cevap.* Tırnaklarını yiyor, görmüyor musun?

Yukarıdaki örnekte apaçık bir şekilde görüldüğü gibi, kaygı tırnak yeme davranışının, tırnak yeme davranışı da kaygının bir nedeni olmuştur. Davranış ile vardanmış bir olay arasında kısır döngü yaratılmıştır. Bu tür döngüsel açıklamaların bilimsel bir değeri yoktur; çünkü açıklamanın kendisi açıkladığı olaya ihtiyaç duymaktadır. Ne yazık ki, psikolojide davranışlar zihinsel olarak açıklandığı zaman bu tür döngüsel açıklamaların sık sık tekrarlandığına tanık oluyoruz. Daha öncede belirtildiği gibi bu tür açıklamaların en önemli sakıncası davranışlar hakkındaki sorularımıza en son cevapların

bulunduğu izlenimini vererek bilimsel merakımızın körelmesine yol açmasıdır.

### *Radikal Davranışçılık*

Bu yaklaşım da tıpkı bilişsel davranışçılık gibi, içsel olayların varlığına inanır. Hatta, bu konuda bilişsel davranışçılıktan daha da ileriye giderek, insan davranışlarının yeterli bir şekilde anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi için, içsel olayların psikolojide incelenmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Ancak radikal davranışçılık bilişsel davranışçılığın duygularla davranışlar arasında kurmaya çalıştığı doğrusal nedensellik ilişkisine (linear causality relationship) karşı çıkar. Duygularla davranışlar arasında doğrusal nedensellik ilişkisi kurulamayacağını belirtir. Radikal davranışçılık duyguların incelenebilmesi ve açıklanabilmesi için psikolojiye yeni bir görüş açısı getirmeye çalışır. Tıpkı gözlenebilen davranışlar gibi, duyguların da, davranışlarla bu davranışların sonuçları (behavioral consequences) arasındaki ilişkinin ışığı altında incelenip açıklanabileceğini önerir. Bir başka deyişle, radikal davranışçı yaklaşıma göre, ne duygular davranışların, ne de davranışlar duyguların nedenidir. Her ikisinin de nedeni davranışlarla sonuçları arasındaki ilişkidir. Bu ilişki değiştiği zaman, duygular da davranışlar da değişir.

Radikal davranışçı yaklaşımın psikolojiye getirdiği bu yeni görüş, şimdiye kadar bu konuda geliştirilen görüşlerden oldukça farklı bir anlayışı simgelemektedir. Bu görüşün temel fikrini aşağıdaki kuramsal örnekten yararlanarak açıklayabiliriz.

Televizyonda «Avrupa artistik buz şampiyonasını» seyreden bir kişiyi dü-

şünelim. Bu kişi duyduğu müzik ve gördüğü görüntünün etkisiyle oldukça «romantik bir duyguyu» yaşayabilir. Kişi bu duygunun etkisi altındayken, televizyon ekranının altında yazılmaya başlayan bir yazı, çok yakın bir bölgede feci bir deprem faciası olduğunu haber verir. Kişi bu yazıyı okur okumaz, duyduğu romantik duygunun yerini derin bir üzüntü kaplamaya başlar. Duyulan üzüntü öylesine yoğun ve ağırdır ki, bu kişi ancak bir süre sonra, televizyonunun yerinde beşik gibi sallandığını görür ve deprem oluyor diye kendisini korkuyla dışarı atmaya çalışır. Artık kişinin üzüntüsünün yerini yoğun bir korku kaplamıştır. Oldukça abartılmış bu örnekte apaçık bir şekilde görüldüğü gibi, davranışlarla sonuçları arasındaki ilişki değişmiş, buna bağlı olarak duygular da davranışlar da değişmiştir. Daha açık bir deyişle, televizyon seyretme davranışı, önce dansçının görüntüsü, sonra deprem felaketini bildiren yazı, daha sonra da televizyonun yerinde sallanması ile sonuçlanmış, bu sonuçlara bağlı olarak da romantik duygunun yerini üzüntü, üzüntünün yerini korku almıştır.

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir : Günlük yaşamda özellikle kişilerarası ilişkilerde, bazı duygularımız neden kolaylıkla değişir de, bazıları değişmeye daha dirençlidir? Bu sorunun cevabını yine davranışları ve duyguları kontrol eden davranışlar, sonuçları arasındaki ilişkide aramak gerekir. Davranış ve sonuçları arasındaki ilişki ne denli kuvvetli olursa, davranışlar da duygular da o denli kuvvetli olur. Söz konusu ilişki zayıflamaya başladıkça, davranışlar da duygular da zayıflamaya başlar. Sık sık duyduğumuz «Gözden irak olan, gönülden de irak olur» özdeyişi bu gerçeği dile ge-

tirmeye çalışmıyorsa, ya neyi dile getirmeye çalışmaktadır?

Davranışlarla sonuçları arasındaki ilişkilerle ilgili olarak önemle belirtilmesi gereken bir başka noktada şudur: Her zaman, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, davranışlarla sonuçları arasında apaçık ve düpedüz ilişkiler bulunmayabilir. Eğer öyle olmuş olsa idi, davranışların ve duyguların anlaşılması ve açıklanması çok basit bir işlem olurdu. Özellikle kişilerarası ilişkilerde davranış ve sonuçları arasında çok karmaşık ilişkiler bulunabilir. Örneğin, hepimizin bildiği gibi, bazen gözden irak olan gönülden de irak olmayabilir. Böyle durumlarda davranışlar ve sonuçları arasında oldukça karmaşık ilişkiler bulunabilir. Aynı şekilde kişisel çıkarlarını bir kenara itip, «vicdanın sesini dinleyerek» hareket eden bir kişinin davranışları ve sonuçları arasında da oldukça karmaşık ilişkiler bulunabilir. İşte bu nedenledir ki, Goldiamond (1968, 1973) kişilerarası ilişkilerdeki davranış ve duyguların yeterli bir şekilde açıklanabilmesi için en azından üç ayrı değişkenin dikkate alınması gerektiğini belirtir. Bu değişkenler a) belirli bir durumdaki davranış ve sonuçları arasındaki ilişkiyi b) söz konusu durumdaki alternatif davranış ve sonuçları arasındaki ilişkiyi c) bu iki değişken arasındaki karşılıklı etkileşimi içerir. Goldiamond bu üç değişkeni dikkate almayan yaklaşımların, hangi psikolojik görüşü benimserse benimsesin, kişilerarası ilişkilerdeki duygu ve davranışları yeterli bir şekilde açıklayamayacağını belirtir.

Radikal davranışçı yaklaşımın duygu ve davranışlarla ilgili olarak ileri sürdüğü bu görüşlerden, uygulama açısından iki yararlı sonuç çıkarılabilir. a) Belirli bir duyguya sahip bir kişinin

bu duygusunun nasıl geliştiğini bu kişi ile tartışmak yerine, bu kişinin davranışları ve sonuçları arasındaki ilişkiyi analiz etmeliyiz, ta ki davranışları kontrol eden sonuçları buluncaya dek. b) Eğer bu kişinin söz konusu duygusunu değiştirmek istiyorsak, bu kişiye öğüt vermek yerine, davranışları ve sonuçları arasındaki ilişkiyi değiştirmeye çalışmalıyız. Goldiamond (1974) bu iki noktanın yalnızca bireysel duygu ve davranış sorunlarının çözümü için değil, aynı zamanda bazı toplumsal sorunların çözümü için de yararlı olabileceğini belirtmektedir.

*Eleştiri* : Skinner'in de (1974) belirttiği gibi, radikal davranışçı yaklaşım metodolojik ve bilişsel davranışçı yaklaşımlar arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Metodolojik davranışçı yaklaşım dikkatimizi bireyin «dış», bilişsel davranışçı yaklaşım ise «iç» çevresine yöneltmiştir. Radikal davranışçı yaklaşım ise, dikkatimizi her iki çevreye de yöneltmeye çalışmaktadır. Davranışlarla sonuçları arasındaki ilişkilerin analizinden elde edilen ilke ve kavramların bireyin dış çevresini olduğu kadar, iç çevresini de açıklayabileceğini önermektedir. Radikal davranışçı yaklaşımda, davranışlarla sonuçları arasındaki ilişkileri - açıklayan ilke ve kavramlar, davranışların temel ilke ve kavramları olarak kabul edilmiştir. Ancak, günümüzde, bu ilke ve kavramların insan davranışlarını açıklamakta ne ölçüde geçerli olduğu konusunda önemli tartışmalar olmaktadır. Bu tartışmaları kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Radikal davranışçı yaklaşımın önemli sayıltılarından biri davranışın temel ilke ve kavramlarının evrensel olduğunu belirtir. Belirli bir dereceye kadar, bu ilke ve kavramların insan davranışları için de geçerli olduğu çe-

şitli çalışmalarla kanıtlanmıştır. Ancak bu kavram ve ilkeler laboratuvar koşulları altında elde edilmiştir. İnsan davranışları laboratuvar ortamından çok daha karmaşık bir ortam içinde yer almaktadır. Carpenter'ın da (1974) belirttiği gibi, insan davranışlarının bu özelliğinden dolayı, yalnızca insan davranışlarına özgü bazı temel ilke ve kavramlar var mıdır? Varsa, bu ilke ve kavramlar nelerdir? Radikal davranışçı yaklaşımda henüz bu sorulara doyurucu cevaplar bulunamamıştır. Hatta, günümüzde en basit davranış ilkelerinin davranışları nasıl kontrol ettiği konusunda bile önemli tartışmalar vardır. Örneğin, Catania (1973) ve Michael (1979) gibi radikal davranışçılar pekiştirme (reinfocement) işleminin davranışların olasılığını artırıcı etkisinin yanında bir de ketvurucu (inhibitory) etkisi olduğunu ileri sürmektedirler. Söz konusu bu ketvurucu etki tüm davranış ilkelerinin yeniden yorumlanmasını gerektirebilir. Baum (1973) davranış sonuçlarının davranışları kontrol edebilmesi için, davranışlarla sonuçları arasındaki zamansal ulanıklığın (temporal contiguity) yeterli olmadığını, davranışlarla sonuçları arasında yüksek bir korelasyonun bulunması gerektiğini belirtmektedir. Baum'un bu görüşü de davranışın temel ilke ve kavramlarının yeniden yorumlanmasına yol açacak niteliktedir. Öte yandan Shimp (1971, 1974), şimdiye kadar davranış analizlerinde temel bağımlı değişken olarak kabul edilen davranış sıklığının (frekans) davranış örüntüsünü anlayabilmek için yeterli bir ölçüm olmadığını, davranımlar- arası zamanın (inter-response time) daha yeterli bir ölçüm olduğunu ve bu nedenle bu değişkenin temel bağımlı değişken olarak kabul edilmesi gerektiğini önermektedir. Bu örnekler radikal davranışçı yak-

laşımın önerdiği temel ilke ve kavramların yetersizliğine dikkatimizi çeken örneklerden yalnızca birkaçıdır. Radikal davranışçı yaklaşım, davranışların temel ilke ve kavramları arasına yalnızca insan davranışlarına özgü olabilecek bazı ilke ve kavramları katmadıkça, söz konusu ilke ve kavramların insan davranışları için ne ölçüde geçerli olduğu tartışmaları sürecektir.

Radikal davranışçı yaklaşım içsel olayların davranış sonuçlarından bağımsız olarak ele alınıp açıklanamayacağını belirtmiş, ancak hangi davranış sonuçlarının hangi içsel olayları yarattığı sorununa bir çözüm getirememiştir. İçsel olaylar duygu, heyecan, düşünme, anlama, imgeleme ve problem çözme gibi oldukça önemli psikolojik süreçleri kapsamaktadır. Bugün elimizde çeşitli duyguları, örneğin, korkuyu kaygıdan, kaygıyı sevgi ve nefretten ayırabilecek dakik ölçütler olmadığı gibi, duyguları düşünme, imgeleme, anlama ve problem çözme gibi diğer içsel olaylardan ayırabilecek dakik ölçütler de yoktur. Aslında, psikolojinin diğer alanlarında da tüm içsel olayları birbirinden ayırabilecek dakik ölçütler henüz geliştirilememiştir. Radikal davranışçı yaklaşım davranışlarla sonuçları arasındaki ilişkinin ışığı altında çeşitli içsel olayları birbirinden ayırabilecek ölçütleri bulduğu gün, insan davranış ve duygularını anlamak ve açıklamak daha da kolaylaşacaktır. Ama henüz doyurucu cevaplar bulunamamıştır.

Radikal davranışçı yaklaşımın bir başka, belki de en önemli yetersizliği şöyle özetlenebilir. Radikal davranışçı yaklaşım psikolojiye metafizik olmayan bir insan anlayışı getirmeye çalışmaktadır. Bu tür bir insan anlayışı ile duygu ve davranışlarımıza ilişkin tüm so-

ularımıza cevap bulunabilir mi? Bu soruya Nietzsche'nin evren hakkında ki bir başka düşüncesinden yararlanarak cevap vermek istiyorum. Nietzsche (1972), evren hakkında dakik bir bilgiye ulaşabilmek için, evrendeki olayların metafizik olmayan, fakat aynı zamanda sanatsal bir şekilde anlaşılması gerektiğini vurgulamıştı. Nietzsche'nin bu düşüncesi evrenin bir parçası olduğuna inandığımız duygularımız ve davranışlarımız için de geçerli olabilir. Duygularımız ve davranışlarımız hakkında da dakik bir bilgiye ulaşabilmek için bu olayların da metafizik olmayan, fakat aynı zamanda sanatsal bir şekilde anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir. Belki de radikal davranışçı yaklaşımın en büyük sorunu bu noktada yatmaktadır.

Bu eleştirilerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, metodolojik, bilişsel ve radikal davranışçı yaklaşımlardan hiç birisi de duyguları yeterli bir şekilde açıklayamamaktadır. Bu yaklaşımlardan metodolojik davranışçılığın duyguların açıklanması konusunda dikkate değer bir girişimde bulunduğu söylenemez; çünkü bu yaklaşım duyguların incelenmesini psikolojinin dışına itmiştir. Bilişsel ve radikal davranışçı yaklaşımlar duyguları açıklayabilmek için oldukça dikkate değer girişimlerde bulunmuş olmalarına karşın, bu yaklaşımlar da duygularla ilgili tüm sorularımıza doyurucu cevap bulamamıştır. Özetle, davranışçı yaklaşımın duyguları yeterli bir şekilde açıklayabilmesi için yeni modellere ihtiyaç vardır. Bu modellerin yaratılmasını kolaylaştırabilmek için, her şeyden önce davranış analistlerinin uygulamacı olduğu kadar, araştırmacı olarak da yetiştirilmeleri gerekmektedir.

## KAYNAKLAR

- Baum, W.M. The correlation-based law of effect. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 1973, Vol. 20, 137 - 153.
- Carpenter, F. *The Skinner Primer : Behind Freedom and Dignity*. New York : The free press, 1974.
- Catania, A. C. Self-inhibiting effect of reinforcement. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 1973, Vol. 19, 517 - 526.
- Craighead, W. E., Kazdin, A. E., Mahoney, M. J. *Behavior Modification : Principles, issues and applications*. Boston : Houghton Mifflin, 1976.
- Goldiamond, I. Moral behavior : A functional analysis. *Psychology Today*, 1968, Vol. 2, No. 4, 31 - 34.
- Goldiamond, I. A diary of self-modification. *Psychology Today*, 1973, Vol. 7, No. 6, 95 - 102.
- Goldiamond, I. Toward a constructional approach to social problems. *Behaviorism*, 1974, Vol. 2, No. 1, 1 - 84.
- Krasner, L. Behavior Therapy. *Annual Review of Psychology*. 1971, Vol. 22, 483 - 532.
- Michael, J.L. Reinforcement magnitude and the inhibiting effect of reinforcement. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 1979, Vol. 32, 265 - 268.
- Nietzsche, F. W. *Seçilmiş Düşünceler : Çeviren Samih Tiryakioğlu. Varlık Yayınevi, İstanbul. 1972.*
- Schwartz, B. *Psychology of Learning and Behavior*. New York : W. W. Norton 1978.

Shimp, C.P. The reinforcement of four inter-response times in two alternative situation. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 1971, Vol. 16, 385 - 399.

Shimp, C.P. Time allocation and response rate. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*. 1974, Vol. 21, 491 - 499.

Skinner, B.F. *Verbal Behavior*. New Jersey : Prentice - Hall, -1957.

Skinner, B.F. *About Behaviorism*. New York : Alfred A. Knopf. 1974.

Skinner, B.F. Selections from Science and Human Behavior, *Readings in Philosophy of Psychology* Vol. 1, 1980, 35 - 47.